

1.01

Robert Devetak*

Begunska izkušnja prebivalstva Banjške planote v letih 1917 in 1918

IZVLEČEK

Prispevek na podlagi časopisnih in arhivskih virov obravnava begunsko izkušnjo civilnega prebivalstva Banjške planote v letih 1917 in 1918. Kljub večmesečnemu obstreljevanju območja, ki se je začelo kmalu po italijanski napovedi vojne Avstro-Ogrski maja 1915, in desetim italijanskim ofenzivam je civilno prebivalstvo vztrajalo v svojih domovih ter sobivalo z avstro-ogrsko vojsko neposredno ob obrambnih položajih ali v bližnjem zaledju. Do sprememb je prišlo ob enajsti ofenzivi, ko je italijanski vojski uspelo zasesti zahodni del planote, s tem pa je bilo civilno prebivalstvo prisiljeno v umik. Begunstvo, ki je v večini primerov trajalo le dobrega pol leta, je večina preživela na Cerkljanskem in Idrijskem, del tudi v osrednji in jugovzhodni Kranjski, zaznamovano pa je bilo s hudim pomanjkanjem in prilagajanjem v novem okolju, ki pogosto ni bilo pripravljeno na prihod več tisoč oseb, večinoma žensk, otrok in starejših.

Ključne besede: begunstvo, soška fronta, prva svetovna vojna, Banjška planota

ABSTRACT

THE REFUGEE EXPERIENCE OF THE POPULATION OF THE BANJŠICE PLATEAU IN 1917 AND 1918

Based on newspaper and archival sources, the contribution focuses on the refugee experience of the civilian population of the Banjšice Plateau in 1917 and 1918. In spite of ten Italian offensives and the bombardment of the area that began soon after the Italian

* Dr. zgodovinskih znanosti, Univerza v Novi Gorici, Vipavska 13, SI-5000 Nova Gorica;
devetak.robert@gmail.com

declaration of war against Austria-Hungary in May 1915 and lasted several months, the civilian population persevered in their homes and co-existed with the Austro-Hungarian Army in close vicinity of the defensive positions or in the immediate hinterlands. The situation changed during the eleventh offensive, when the Italian Army managed to occupy the western part of the Plateau, forcing the civilian population to retreat. Most of these people were refugees only for a bit longer than half a year and spent their exile in the Cerkno Hills and in the Idrija area as well as in the central and southeast Carniola. Their retreat was subject to severe shortage and adaptation to the new environment that had in most cases been ill-equipped for the arrival of several thousand people – mostly women, children, and the elderly.

Keywords: refugees, Isonzo Front, World War I, Banjšice Plateau

---

Uvod

Prva svetovna vojna je globoko zarezala v prostor, vsakdan in zavest prebivalstva v Posočju. Z vojno napovedjo Italije Avstro-Ogrski maja 1915 se je vzpostavilo novo, 600 km dolgo bojišče, ki je potekalo od švicarsko-italijansko-avstro-ogrške tromeje do Jadranskega morja. Najpomembnejši boji so se odvijali na južnem delu, ob reki Soči (soška fronta), kjer se je med spopadi nahajala največja koncentracija vojaštva in vojaške tehnike v zgodovini slovenskega ozemlja.¹ Tamkajšnje civilno prebivalstvo se je soočilo z novimi, težkimi razmerami, ki so številne prisilile v umik ali begunstvo. Slednje je bilo v času prve svetovne vojne v veliki meri novost za vojskujoče države, vlade in vojaške oblasti.² Tudi Avstro-Ogrska se je znašla pred številnimi težavami, ki so jih predstavljali evakuacija, bivanje in oskrba begunskega prebivalstva.³ Država se je s fenomenom soočila že ob začetku vojne, ko se je moralo ob vzpostavitvi vzhodne fronte in bojih v Galiciji v notranjost države umakniti več sto tisoč tamkajšnjih prebivalcev. Številni so nov, začasen dom našli tudi na Slovenskem.⁴ Ob začetku spopadov v Posočju so vojaške oblasti na obeh straneh novega bojišča hitro izvedle obsežne evakuacije civilnega prebivalstva.

---

1 Gl. npr. Vincenc Rajšp, ur., *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja* (Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010). Damjan Guštin, »Soška fronta in njeno slovensko zaledje,« v: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*, ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst (Ljubljana: Slovenska matica, 2005), 62–74. Lovro Galič in Branko Marušič, *Tolminsko mostišče I.* (Tolmin: Tolminski muzej, 2005).

2 Gl. npr. Peter Gatrell in Philippe Nivet, »Refugees and Exiles,« v: *The Cambridge History of the First World War. Vol. 3, Civil Society*, ur. Jay Winter (Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2014), 186–215. Petra Svolfšak, »Begunstvo – nedokončana zgodba,« v: *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik*, ur. Ines Beguš in Marko Klavora (Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016), 8–17.

3 Petra Svolfšak, »Vojna – vzrok in spodbujevalka migracij: primer 1. svetovne vojne in slovenskega prostora,« v: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010), 226–41.

4 Renato Podberšič, »Begunci iz vzhoda in Godoviška kronika,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, št. 3 (2004): 379–90.

Posočje je med vojno doživelo več begunskih valov. Prvi umik civilnega prebivalstva je potekal po italijanski vojni napovedi maja in junija 1915, na obeh straneh fronte. Avstrijske vojaške oblasti in notranje ministrstvo so imeli že aprila 1915 pripravljen načrt izselitve, ki je predvideval organiziran umik z vojnega območja v zaledje. Kljub izdelanim smernicam pa je bila evakuacija izvedena šele neposredno pred italijansko vojno napovedjo in ponekod šele po njej, kar je sprožilo kaos in neurejen odhod civilnega prebivalstva, ki se je v begunstvo umikalo še tedne in mesece po začetku spopadov, samoiniciativno ali pod ukazi vojaških oblasti.⁵ Prebivalstvo nekaterih obmejnih krajev ni bilo obveščeno o umiku ali ni hotelo oditi in je italijansko vojsko pričakalo doma.

V begunstvo v Italijo je tako moralo okoli 10.000–12.000 oseb z desnega brega reke Soče in iz Goriških brd. Italijanske vojaške oblasti so civilno prebivalstvo, ki je živelo na okupiranih območjih ob fronti, izselile že ob začetku spopadov. Evakuirano prebivalstvo so večinoma najprej namestili v bližnjem zaledju, čemur je kmalu sledila razporeditev po posameznih italijanskih deželah. Begunce srečamo med vojno na skrajnem severu Apeninskega polotoka in tudi na Sardiniji in Siciliji. Zanje so oblasti organizirale nastanitev in jim izplačevale dnevno denarno podporo.⁶

Okoli 80.000 civilistov z vzhodnega dela bojne črte so avstrijske oblasti preselile v zaledje, večinoma v nezasedene predele Primorja, na Kranjsko, Štajersko in Koroško ali v katero od begunskih taborišč v notranjosti države.⁷ Za njihovo preskrbo in organizacijo nastanitve je skrbelo več državnih in deželnih institucij ter uradov, ki so bili ustanovljeni samo za ta namen.⁸ Drugi begunski val je potekal avgusta 1916 po italijanski zasedbi Gorice in naj bi zajel okoli 6000 slovenskih beguncev iz mesta in neposredne okolice.⁹ Naslednje leto sta sledila še dva begunska vala. Avgusta 1917 je moralo, po italijanski zasedbi Banjške planote, v begunstvo tamkajšnje civilno prebivalstvo, dva meseca kasneje, ob preboju fronte avstro-ogrske in nemške vojske med Bovcem in Tolminom, pa še prebivalstvo iz Furlanije in Veneta.¹⁰ Vmes je potekalo še več manjših evakuacij, ki so bile posledice italijanskih ofenziv in intenzivnejšega obstreljevanja avstro-ogrskih obrambnih položajev ter ciljev v zaledju. Evakuacije niso bile povezane le z reševanjem življenj civilnega prebivalstva, temveč tudi z vojaškimi operacijami na frontnem območju. Izpraznjena področja so vojaškim enotam omogočala več manevrskega prostora. Poleg tega so se oblasti bale še zavednih ali nezavednih izdaj položajev

5 Jernej Kosi, »Evakuacija, beg in nastanitev goriško-gradiškega civilnega prebivalstva v avstrijskem zaledju po odprtju soške fronte: med brezhibno pripravljenimi načrti in njihovo kaotično izvedbo,« v: *Begunci: slovenski begunci v soške fronte: zbornik*, ur. Ines Beguš in Marko Klavora (Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016), 18–29.

6 Petra Svoljšak, *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1991), 10–45.

7 Svoljšak, *Begunci med prvo*, 125, 126.

8 Petra Svoljšak, »'Smo ko brez gnezda plašne ptice' (Alojz Gradnik, Molitev beguncev): slovenski begunci v Italiji in Avstro-Ogrski,« v: *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*, ur. Vincenc Rajšp (Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010), 92, 93.

9 Kaja Širok, »'Z eno nogo na poti in krtovo deželo': umik civilnega prebivalstva iz Goriške v avgustu 1916,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, št. 3 (2006): 426.

10 Svoljšak, »Vojna – vzrok«, 238.

s strani civilnega prebivalstva.¹¹ Skupno so samo avstro-ogrške oblasti do konca leta 1917 iz Avstrijskega primorja evakuirale okoli 230.000 civilistov.¹²

Slika 1: Ruševine v Avčah leta 1917

Vir: Fototeka Goriškega muzeja

Umik civilnega prebivalstva z območij vojaških operacij ni potekal usklajeno in sočasno.¹³ Številni civilisti so ponekod kljub težkim razmeram za življenje vztrajali doma tudi v neposredni bližini frontne črte, podvrženi obstreljevanju, boleznim in hudemu pomanjkanju. Marsikdo se je umaknil le začasno in se vrnil domov, ko so se kritične razmere umirile. To je bilo značilno za Gorico pa tudi za številne druge kraje ob frontni črti. V Gorici je tako leto dni po začetku spopadov na fronti bivalo še okoli 9000 ljudi.¹⁴ Časopisje je poudarjalo njihovo junaštvo pri vztrajanju in kljubovanju sovražniku. Postali so simbol poguma in neuklonljivosti, s čimer je avstrijska propaganda krepila nacionalni ponos.¹⁵ Primere takšnih naselij, kjer se prebivalstvo ni želelo umakniti, najdemo tudi v Posočju.¹⁶ Vztrajanje na teh območjih je postajalo med spopadi, ki so bili z vsako ofenzivo intenzivnejši, vse težje in nevarnejše. Vojaški

11 Širok, »Z eno nogo,« 425.

12 Svoljšak, »Vojna – vzrok,« 236.

13 Kosi, »Evakuacija, beg,« 23–25.

14 Petra Svoljšak, »Gorica, prekleto in sveto mesto med dvema ognjema,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, št. 1 (2012): 84.

15 Širok, »Z eno nogo,« 427.

16 Robert Devetak, »Razkropljeni smo v širni svet, naš sled je vroča solza in boleš ...'« *Izkušnja prve svetovne vojne civilnega prebivalstva iz sodnega okraja Kanal,« Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, št. 37/38 (2015): 325–29.

obrambni sistem, katerega osnovo so predstavljali strelski jarki, bodeča žica, zakloni in kaverne, je potekal skozi naselja ter po obdelovalnih površinah.¹⁷ Obrambni funkciji so služili tudi civilne stanovanjske hiše in gospodarska poslopja, zaradi česar so postali cilj obstreljevanja. Samooskrba in delo na poljih sta bila zaradi neposredne izpostavljenosti sovražnim enotam v veliki meri onemogočena. Poleg tega so bile obdelovalne površine zaradi izgradnje obrambnih jarkov in obstreljevanja uničene. Živino je za svojo uporabo deloma prevzela avstro-ogrška vojska, deloma pa je poslala žrtev italijanskega obstreljevanja.¹⁸ Kljub temu pa je bilo območje Banjške planote, ki je postala osrednji cilj italijanskih vojaških načrtov v sredini leta 1917, še vedno poseljeno.

Enajsta italijanska ofenziva na soški fronti

Italijanski vojski je v deseti ofenzivi, ki je potekala med 12. majem in 5. junijem 1917, uspelo izvesti preboj čez reko Sočo. Na odseku med Avčami in Sveto Goro je bila namreč avstro-ogrška obramba šibka, kar je nasprotniku uspelo izkoristiti ter zasesti jugozahodni rob Banjšic in razširiti mostišče pri Plavah.¹⁹ Pridobljena ozemlja na levem bregu Soče je italijanska vojska uporabila za izvedbo novega prodora med naslednjo, enajsto ofenzivo, ki je potekala med 17. avgustom in 12. septembrom 1917. Ob večdnevem topniškem obstreljevanju in podpori letalstva, ki je izvedlo več napadov na avstro-ogrške položaje na fronti in v zaledju, so italijanske vojaške sile izvedle uspešen preboj čez reko Sočo na območju med Dobljarjem in Anhovim; kljub močnemu odporu avstro-ogrskih enot jim je uspelo do 21. avgusta 1917 zasesti Avče, naslednji dan pa na južnem delu planote še Bate.²⁰ Dodatne izgube je avstro-ogrskim enotam povzročalo močno topniško obstreljevanje, zaradi česar je začela njihova obramba popuščati. Zaradi neugodnega položaja, italijanske premoči in bojazni, da bo prišlo do zloma frontne črte, je po treh dneh krvavih bojev vrhovni poveljnik avstro-ogrskih vojaških sil na soškem bojišču, general Svetozar Borojević, v noči s 23. na 24. avgust 1917 ukazal umik na novo obrambno črto, ki je potekala po osrednjem delu Banjške planote. Avstro-ogrške obrambne sile so se tam lahko ponovno organizirale in okrepile, ker se je italijansko napredovanje, zaradi pomanjkanja topniške podpore in utrujenosti vojakov, upočasnilo.²¹ Avstro-ogrške izgube so bile velike. Samo med 18. in 29. avgustom 1917 je na tem območju Kalsko-Lomske planote (severni del Banjške planote) svoje življenje izgubilo 830 vojakov, poleg tega pa je bilo še okoli 2400 ranjenih, 1000 do 2000 obolelih, 1300 ujetih in še okoli 100 pogrešanih.²² Na južnem delu Banjške planote je uspelo italijanski vojski zasesti Vodice in Sveto Goro, težki boji pa

---

17 Damijana Fortunat Černilogar, »Materialne ostaline soške fronte na Tolminskem«, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, št. 1 (1994): 59–63.

18 Devetak, *Razkropljeni smo*, 325–27.

19 Marko Simić, *Po sledeh soške fronte* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 144–55.

20 Galić in Marušič, *Tolminsko mostišče*, 143, 144.

21 Simić, *Po sledeh*, 163, 164.

22 Galić in Marušič, *Tolminsko mostišče*, 154.

so potekali tudi pri obrambi Škabrijela, ki je večkrat zamenjal lastnika, a so se na njem uspele do konca spopadov obdržati avstro-ogrske enote.²³ Vzporedno so potekali še boji na Krasu, kjer so bili uspehi italijanskega prodora zanemarljivi.²⁴ Na italijanski strani je padlo okoli 40.000 vojakov, okoli 108.000 jih je bilo ranjenih. Avstro-ogrska vojska je imela 10.000 mrtvih, 45.000 ranjenih, 20.000 obolelih in 30.000 pogrešanih vojakov. Šlo je za najbolj krvavo bitko na soškem bojišču.²⁵

Razmere na Banjški planoti pred in med enajsto ofenzivo

Pred začetkom obstreljevanja in napadom italijanske vojske je bilo na Banjški planoti in območju ob fronti prisotno večje število civilnega prebivalstva, ki je sobivalo skupaj z avstro-ogorskimi vojaškimi enotami. V tem oziru izstopajo Avče, ki so ležale na prvih obrambnih linijah, na nekaterih krajih tudi manj kot kilometer oddaljenih od italijanskih položajev.²⁶ V vasi naj bi bilo po poročanju *Slovenca* januarja 1917 še 319 prebivalcev.²⁷ Poseljenih je bilo tudi veliko drugih vasi in zaselkov, v višjih predelih planote.²⁸ Že tako slabe življenjske razmere so se med deseto in enajsto ofenzivo še poslabšale. Banjška planota je postala ena glavnih tarč obstreljevanja, da bi italijanske sile dosegle ustrezno pripravo in razdejale avstro-ogrske obrambne položaje ob napadu. Civilno prebivalstvo in civilna infrastruktura sta pri tem postala kolateralna škoda. Neznani dopisnik je v *Slovincu* junija 1917 poročal: »V Avčah je bilo ta dan peklo. Od pol štirih do polnoči in čez ni bilo miru. Bilo je grozno ogljušljivo treskanje: zdaj na vas, zdaj na zakope, pa v senožeti, gozde in sploh na vse strani. / ... / Šele zvečer v mraku in plohi se je moglo prav v razdrto vas; a tudi tu se je vsipalo kamenje po strehah od višje padlih izstrelkov.«²⁹ Spopad je terjal tudi več smrtnih žrtev med civilnim prebivalstvom. »Izmed civilistov 20 letno pridno deklico, ki je plela za hišo; cerkvenikovega hlapca, ki je šel po seno, in materi v kleti otroka v naročju, dočim se njej ni nič zgodilo. Pač pa je bilo mnogo drugih v kleti ranjenih, enemu se je omračil um.«³⁰ Podobno je bilo v drugih naseljih po planoti: »Sovražnik je streljal tudi na vrh Avč, Lokovec, Čepovan do Trebuše. Na Banjšicah je ubilo 75 letnega cerkvenika, več nesreč je bilo v Batah in Ravnih; ubilo je v Kalu 1 vojaka; v Čepovanu so baje razsule bombe 5 hiš, dočim je metal sovražnik druge brez škode.«³¹ Avstro-ogrska vojaška oblast je odredila začasen umik prebivalstva z zahodnega dela Banjške planote, ki se

23 Simić, *Po sledeh*, 170, 171.

24 Ibid., 171–75.

25 Ibid., 178.

26 Gl. Robert Devetak, »Avče med prvo svetovno vojno: izkušnje civilnega prebivalstva,« v: *Zahodna Banjška planota skozi čas: o geografiji in botaniki, arheologiji, stavbarstvu cerkvâ, zgodovini, ljudeh in etnološki dediščini ter jeziku zahodne Banjške planote: krajevne skupnosti Kal nad Kanalom, Levpa, Avče*, ur. Danila Zuljan Kumar in Mojca Perkon Kofol (Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales ZRS, 2018), 183–95.

27 »Kako je v Avčah?,« *Slovenec*, 13. 1. 1917, 1.

28 »In to naj bo vojska!,« *Slovenec*, 26. 4. 1916, 4.

29 »S Kanalskega,« *Slovenec*, 2. 6. 1917, 2.

30 Ibid.

31 Ibid.

za daljše obdobje ni smelo vrniti domov. Nekateri so se umaknili do Lokovca, drugi pa so si zavetje našli kar v bližnjih gozdovih ali jamah.³² Vojaške oblasti so se zavedale težav, ki so se pojavljale ob italijanskih napadih, zato so civilnemu prebivalstvu izdale več ukrepov in opozoril. Po deseti ofenzivi so na primer izdale odlok za izselitev čepovanskega prebivalstva na Kranjsko, a so ga po prošnjah domačinov preklicale. Lokalno prebivalstvo je obenem umaknilo del nujnega blaga in sredstev za preživetje v zaledje, a se je vrnilo domov.³³ Vojaške oblasti so na možnost izselitve opozorile tudi prebivalstvo v Kanalskem in Tolminskem Lomu ter Kalu. Kalski kurat Janez Sedej je svojemu bratu, goriškemu nadškofu Francišku Borgiji Sedeju 26. julija 1917 sporočil: »Poveljstvo je naše ljudi nasvetovalo naj spravijo blago in živino h kraju takoj, naj se umaknejo v Šebrelje, na Šentviško goro, na Cerkljansko. Gane se nihče. Naša poveljstva molčijo, ne silijo. Lah pa strelja vsak dan sem, podira, požiga.«³⁴ Ko se je kasneje, med ofenzivo, Sedej umaknil iz Kala, da bi s tem deloval kot zgled za domačine in bi ga posnemali, so ti ostali doma in ga obtožili, da jih je zapustil same v težkih razmerah.³⁵

Glavni razlog za vztrajanje doma je bil po vsej verjetnosti težka ločitev od bivališč in obdelovalnih površin, ki so predvsem v vaškem okolju predstavljale večino premoženja, s katerim je prebivalstvo razpolagalo. S seboj zaradi omejitev prebivalcem tudi ni uspelo vzeti večjih kosov premičnin, ki so bile pomembne za preživetje in delo. Država je sicer izplačevala denarno podporo, a je bila ta odvisna od številnih pogojev in je zato vsi begunci niso prejeli.³⁶ Domačini so se po vsej verjetnosti bali odhoda v neznano, tujega okolja in niso želeli bivati v begunskih taboriščih.³⁷ Dolgotrajna izpostavljenost obstreljevanju in nevarnosti je gotovo vplivala na duševne stiske civilnega prebivalstva, ki so postali brezbrizni do okoliškega dogajanja in so se navadili živeti ter preživeti v vojnih razmerah. O prebivalcih Banjske planote je kurat Sedej konec junija 1917 zapisal: »Ljudstvo, kot sem že pisal, se pa nič več ne zmeni. Umaknejo se več ne. Nimajo ničesar več zgubiti – tudi upati ne.«³⁸ Poleg tega vojaške oblasti niso dovolj odločno ukrepale, da bi se izvedla urejena in pravočasna evakuacija.³⁹

V času neodločnosti in vztrajanja civilnega prebivalstva v domovih je italijanska vojska začela pripravo na novo ofenzivo in obstreljevanje območja. Med pripravo je s topovi in letali napadla tudi Čepovan, kjer je povzročila veliko gmotne škode in več človeških žrtev. Dopisnik *Slovenca* je med ofenzivo iz kraja poročal o napadu in hkrati poudaril, da domačini ne bodo bežali: »Od 28. julija do 8. avgusta so nas bombardirala laška letalna brodovja (skupine od 6 do 16 zrakoplovov) petkrat. Razen strahu, ki bo zlasti za otroke zdravstveno škodljiv, bilo je tudi več žrtev. 6. t. m. je bilo ubitih sedem oseb, več ali manj ranjenih pa 22 oseb. Zgorele so tudi tri hiše in en dveletni otrok. Skupno število človeških žrtev brez ranjencev je 14. Zdaj pričakujemo ponovitev

32 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 54.

33 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 1270.

34 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 1279.

35 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 1295.

36 Svolfšak, »'Smo ko brez',« 94.

37 Vili Prinčič, *Pregnani: prva svetovna vojna: pričevanja goriških beguncev* (Trst: Založba Devin, 1996), 28, 251.

38 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 1242.

39 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 1279.

žalostne igre meseca maja, to je granat. Upamo, da begunske palice nam Lahi ne bodo vsilili! Mi ostanemo na svoji zemlji!«⁴⁰ Vojaške oblasti so šele 16. avgusta 1917, v pričakovanju ofenzive, odredile popolno evakuacijo civilnega prebivalstva z območja planote v Šebrelje ter vsem, ki ukaza ne bi upoštevali, zagrozile z denarno kaznijo v višini 2 do 200 kron ali 14 dnevi zapora. Izjema so bile le posamezne osebe, ki bi stražile in spravile poljske pridelke.⁴¹ Ukaz je bodisi prišel prepozno bodisi ga civilno prebivalstvo ni upoštevalo, saj se je umaknilo šele teden dni kasneje. Vojaška in civilna oblast sta si sicer že več dni pred ofenzivo prizadevali umakniti domačine tudi s silo, ker so se ti uprli in poskrili.⁴²

Slika 2: Razvaline cerkve in hiš na Banjšicah

Vir: PANG 667, Zbirka razglednic, Banjšice 46

Odhod prebivalstva v begunstvo

Kljub izdelanim načrtom glede izselitve civilistov in pozivom vojaških ter civilnih oblasti, ki so pred in med ofenzivo na različne načine poskušale prepričati prebivalstvo, naj se umakne z območja vojaških operacij v zaledje, do tega v določeni meri ni prišlo. V tem oziru se je ponovil scenarij umika prebivalstva iz Gorice v šesti italijanski ofenzivi leto pred tem. Takrat so vojaške oblasti zavlačevale izselitev do zadnjega trenutka in so več dni le svetovale prebivalcem, da se umaknejo, preden so odredile evakuacijo

40 »Naši ljudje vztrajajo sredi laškega ognja,« *Slovenec*, 11. 8. 1917, 3.

41 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 7192/ I-17.

42 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 1295.

mesta. Razlog naj bi bil v slabih izkušnjah z evakuacijami v letu 1915, zaradi česar so oblasti omejevale odhode samo na območjih, kjer so bili ti nujno potrebni, predvsem z vojaškega stališča.⁴³ Ob italijanskem preboju fronte v enajsti ofenzivi sta tako sledila kaos in hiter ter neurejen beg v nočnih urah, kar je le še poslabšalo razmere. Kljub pozivu, izdanemu 16. avgusta 1917, je italijanskim enotam ob prihodu v Avče, ki so jih zasedle ob začetku ofenzive, uspelo zajeti 38 civilnih oseb. Prav tako je v njihove roke prišla večina živine.⁴⁴ Napad je Avčane presenetil, kar je v dopisu kasneje poudarila tudi občina: »Nikdo ni mislil, da bode tako hudo nastopila, kjer vse prejšnje hudo ni niti senca temu, kar se sedaj vrši.«⁴⁵ Morali so »bežati pred sovražnikom, kot najbližji fronti, brez vsega, brez obleke in brez živeža.«⁴⁶ Podobno so razmere po vsej verjetnosti doživljali tudi prebivalci drugih naselij po planoti. Umik je potekal čez Gorenjo Trebušo, od koder je kurat Albert Leban v začetku septembra 1917 poročal nadškofu Sedeju: »Evakuacija je bila nagla – v 12ih urah – in zaradi tega tudi tragična; mnogo ljudi je zajetih in mnogo od njih je ubitih in ležijo nepokopani; mnogo družin je razdeljenih pol v Italiji pol tu. Kakor pripovedujejo, so bili prizori zelo – zelo žalostni. Rešilo se je prav malo blaga. Sicer pa so ljudje sami nekoliko krivi, ker so bili pravočasno opozorjeni, da naj spravijo blago v ozadje oziroma naj se izselijo.«⁴⁷ Duhovnik Valentin Pirec iz Čepovana je dogajanje na Banjški planoti opisal s podobnimi besedami: »Strašna je bila tista noč za ljudi: ceste zaprte od vojaških transportov in miniranja iz Banjšic, polno stokajočih ranjencev, granate žvižgale, otroci jokali, večina nosila po večkrat tisto noč najnujnejše na Lazno proti Gorenji Trebuši. Vboge matere z otroci. Konja nikoder, voza nobenega na razpolago. Kar nismo rešili uže pred ofenzivo in tisto noč, je zginilo koj drugi dan.«⁴⁸ Veliko ljudem je uspelo rešiti le lastno življenje in so bili prisiljeni pustiti večino premoženja doma. Skupaj s civilisti so se na nove položaje umikale tudi vojaške enote, kar je še otežilo razmere. Umik je potekal predvsem na sever (Slap ob Idrijci, Trebuša, Šebrelje) in vzhod (Vojsko, Spodnja Idrija, Idrija).⁴⁹ Ljudje so v temi bežali sami ali v manjših skupinah, neusklajeno, kar je povzročilo, da se je veliko družin ločilo in umaknilo v različne kraje. Neko enajstletno dekle s Kanalskega vrha se je med begom ločilo od družine in se po večdnevem begu znašlo v Hudajuzni.⁵⁰ Po umiku je bilo časopisje polno člankov s poizvedovanji o lokaciji izgubljenih družinskih članov ali sporočil, kje se kdo nahaja.⁵¹ Marsikomu ni uspelo zbežati na varno. Poleg oseb, ki so jih zajele italijanske vojaške enote, so nekateri med begom tudi izgubili življenje. Kaotične razmere je spremljalo italijansko obstreljevanje, kar je povzročilo večje število žrtev med umikajočim se civilnim prebivalstvom.

43 Širok, »Z eno nogo«, 428.

44 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, neoštevilčen dokument.

45 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 330.

46 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 368.

47 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 1330.

48 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/1, št. spisa 64.

49 Milojka Magajne, »O beguncih na Idrijskem in Cerkljanskem med prvo svetovno vojno,« v: *Na obrobju pekla: Idrijsko in Cerkljansko 1914–1919: katalog razstave*, ur. Ivana Leskovec in Miha Kosmač (Idrija: Mestni muzej, 2018), 112, 113.

50 »Neka 11letna deklica,« *Slovenec*, 20. 9. 1917, 5.

51 »Kdo ve kaj?,« *Slovenski narod*, 16. 11. 1917, 2.

V ljubljansko deželno bolnišnico je bilo sprejetih več oseb z območja umika. Večina je bila poškodovana zaradi razstreljenih granat ali zlomov, ki so bili posledica bega ponoči.⁵² Več ljudi je tudi izgubilo življenje. Kurat Leban je v pismu nadškofu Sedeju poudaril: »Največji strah so delala letala; tudi tu je ena bomba ubila očeta in sina, in komaj sem nabral pol vreče koščkov očetovih, ki so bili razneseni na 200 m daleč; bil je namreč zadet v polno.«⁵³ Katarino Bavdaž je med begom iz Kanalskega Loma zadela granata in zaradi posledic je nekaj dni kasneje umrla v Cerknem.⁵⁴

Begunstvo

Civilno prebivalstvo, ki se je umaknilo z zasedenega območja in neposredne bližine nove frontne črte, je bilo raztreseno po bližnjem zaledju in sosednji deželi Kranjski. Večina je začasno domovanje našla po kmetijah na Šentviški gori, v Šebreljah in na Cerkljanskem. To so bili predeli, ki so jih za umik priporočale avstro-ogrske vojaške oblasti, in po tem lahko sklepamo, da so imeli za civilno prebivalstvo organizirane vsaj minimalne nastanitvene kapacitete. Tja so se umaknili predvsem prebivalci Avč, Kala, Banjšic in dela Lokavca. Civilnemu prebivalstvu z južnega dela Banjske planote (Bate, Čepovan) se po vsej verjetnosti zaradi italijanskega prodora med enajsto ofenzivo ni uspelo v večjem številu umakniti na sever, zato je bila njihova izkušnja umika drugačna. Oblasti so jih namreč namestile precej dlje od fronte kot tiste, ki so odšli na Tolminsko in Cerkljansko. Številne prebivalce Bat, Čepovana in deloma tudi Lokovca tako najdemo v Idriji,⁵⁵ Domžalah⁵⁶ in na Dolenjskem.⁵⁷ Poleg prebivalcev iz kanalskega in goriškega sodnega okraja se je v begunstvo na Cerkljansko umaknilo tudi večje število beguncev iz občine Sveta Lucija, ki je spadala pod tolminsko glavarstvo.⁵⁸ Iz dostopnih podatkov ni razvidno, koliko oseb je zajel begunski val, a jih je bilo po vsej verjetnosti več tisoč, večina od njih se je umaknila na Cerkljansko. Kurat Leban je novembra 1917 v pismu goriškemu nadškofu Sedeju poudaril, da skrbi za okoli 700 beguncev z Banjske planote.⁵⁹ Lokovski kurat Herman Trdan je v časopisu *Slovenec* poročal, da se mu je javilo okoli 820 beguncev iz njegove duhovnije.⁶⁰ Občina Avče je v prošnji Posredovalnici za goriške begunce v Ljubljani za pomoč v obleki in obuvtvi poudarila, da je od doma zbežalo skupno 320 beguncev, od katerih se jih je 240 umaknilo na Cerkljansko, ostali pa na Kranjsko in Koroško.⁶¹ Po podatkih poveljstva Soške armade naj bi se 30. avgusta 1917 v Cerknem in okolici nahajalo okoli 2500

---

52 »Begunci v ljubljanski deželni bolnišnici,« *Slovenec*, 15. 9. 1917, 4.

53 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 1330.

54 »Osmrtnica,« *Slovenec*, 5. 9. 1917, 5.

55 Magajne, »O beguncih,« 113, 114.

56 »Županstvo Čepovan,« *Slovenec*, 23. 10. 1917, 3.

57 »Naznanilo bivališča,« *Slovenec*, 15. 9. 1917, 4.

58 Magajne, »O beguncih,« 114.

59 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/4, št. spisa 1371.

60 »Herman Trdan, kurat iz Lokovca,« *Slovenec*, 20. 9. 1917, 5.

61 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 368.

beguncev.⁶² Večino begunskega prebivalstva so predstavljale ženske in otroci, moški so bili večinoma starejši od 50 let.⁶³

Slika 3: Trg Cerknno, kjer je bilo v času prve svetovne vojne nameščeno večje število beguncev z območja Banjške planote

Vir: Zbirka razglednic Narodne in univerzitetne knjižnice

Skupaj s civilnim prebivalstvom so se v begunstvo na različne lokacije umaknile tudi upravne in cerkvene institucije, ki so se morale v novem okolju ponovno organizirati. Nekaj se jih je umaknilo na Cerkljansko, kar so že pred ofenzivo predlagale vojaške oblasti. Tam so po novem delovale občina Avče (Poljane pri Cerknem)⁶⁴ in duhovniji Kal (Cerkno)⁶⁵ ter Banjšice (Davča).⁶⁶ V bližnji Gorenji Trebuši sta delovali tudi občina in duhovnija Lokovec.⁶⁷ Nekatere so se umaknile še dlje od fronte. Občina Kanal, ki je med decembrom 1915 in avgustom 1917 delovala na Banjšicah, se je umaknila v Ljubljano,⁶⁸ občina Čepovan je po novem delovala iz Domžal, občina Bate pa iz Šentvida pri Stični.⁶⁹ Ker so se občinski uradi Čepovana in Bat ločili od dela svojega prebivalstva, je morala avška občina na ukaz tolminskega okrajnega glavarstva sprejeti v oskrbo še več beguncev z območja teh dveh občin.⁷⁰ Čepovanski župnik Pirec je

62 Magajne, »O beguncih,« 113.

63 Svoljšak, »'Smo ko brez',« 102.

64 »Županstvo občine Avče,« *Slovenec*, 28. 9. 1917, 4.

65 »Kuracijski urad Kal,« *Slovenec*, 8. 10. 1917, 4.

66 »Kuracijski urad Banjšice,« *Slovenec*, 2. 10. 1917, 3.

67 »Županstvo Lokovec,« *Slovenec*, 25. 10. 1917, 4.

68 Devetak, »'Razkropljeni smo',« 330.

69 »Begunci iz občine Bate,« *Slovenec*, 6. 10. 1917, 4.

70 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 387, 396.

deloval iz Kroke na Gorenjskem.⁷¹ Ponovni in čim hitrejši začetek delovanja uradov je bil ključnega pomena za organizacijo življenja beguncev. Ker ljudem v kaotičnem in neorganiziranem begu pred prodirajočo vojsko ni uspelo vzeti s seboj veliko nujnih potrebščin, se je hitro pojavila težava njihove preskrbe v novem okolju. Primanjkovala so osnovne dobrine in predmeti, na primer hrana, oblačila in obutev. Za pomoč so se angažirale matične občine, duhovnije, posamezniki in oblasti na območjih, kamor so se umaknili begunci. Občine in duhovnije so poskušale zbrati čim več podatkov o beguncih (razmere, lokacija), da bi lažje organizirale njihovo preskrbo. Begunce so pozvale, naj popišejo izgubljeno imetje in sestavijo sezname nujnih potrebščin za preživetje.⁷² Kurat Trdan je deloval kot posrednik med oblastmi in je skrbel za delitev pomoči in podpore lokovškim beguncem ter iskanje služb zanje v Ljubljani.⁷³

Begunci so se znašli v tujem okolju, številne družine so bile razbite, marsikateri od njih pa poškodovan, zaradi česar sta bila hiter odziv in pomoč ključnega pomena. Za civilno prebivalstvo je bilo neposredno soočenje z vojno, nasprotnikom, obstreljevanjem in prisilnim odhodom travmatična izkušnja. Ljudje so se soočili z odrekanjem, pomanjkanjem in z novim, neznanim okoljem, ki jih večkrat ni sprejelo z odobravanjem. Izpostavljeni so bili tesnobi, različnim pritiskom in napetostim, ki so jih povzročili neurejen odhod brez materialnih sredstev, nove bivanjske razmere, kulturne in socialne razlike.⁷⁴ Na odnose med begunci in domačim prebivalstvom je ponekod v Avstro-Ogrski dodatno vplivalo pomanjkanje, saj je prihod prvih še v večji meri obremenil že tako omejeno delitev hrane in drugih za življenje potrebnih dobrin tamkajšnjega območja.⁷⁵ Marsikatero družino je vojna ločila, njeni člani pa so preživljali begunstvo v Italiji in Avstro-Ogrski. Če sklepamo po dokumentih in časopisju, ki omenjajo območje Tolminskega in Cerkljanskega, se je tamkajšnje okolje na prihod beguncev odzvalo večinoma pozitivno. Domačini so poskušali na različne načine pomagati prišlekom, predvsem s hrano in zimskimi oblačili. Številni domačini so odstopili prostore v svojih hišah ali gospodarskih poslopih, kamor so nastanili begunce.⁷⁶ Ponekod so bile bivalne razmere slabe in neprimerne za življenje. V časopisu *Naprej* so o čepovanskih beguncih, ki so se umaknili v Idrijo, zapisali: »Nihče se zanje ne zmeni. Stanujejo po luknjah, kjer niso nikdar stanovali ljudje, »stanovanja« so brez ognjišča, leže na tleh in nekateri celo pod milim nebom. Neka uboga družina, obstoječa iz petih nedoraslih otrok, matere in stare matere, ki je slepa, je brez hrane in stanovanja. Oče otrok je v ruskem vjetništvu, mati pa na domačih slovenskih tleh nima strehe, ne hrane, ne ognjišča, da bi lajšala gorje sebi in ubogi družini.«⁷⁷ Novemu okolju je zaradi splošnega pomanjkanja uspelo le krajše časovno obdobje samemu vzdrževati novo maso ljudi in skrbeti zanje. V Šebreljah so ob prihodu zanje poskrbeli tamkajšnji

71 »Čepovan,« *Slovenec*, 10. 10. 1917, 5.

72 Ibid..

73 »Herman Trdan, kurat iz Lokovca,« *Slovenec*, 20. 9. 1917, 5.

74 Svolfšak, »Vojna – vzrok,« 240.

75 Peter Gatrell in Philippe Nivet, »Refugees and Exiles,« v: *The Cambridge History of the First World War. Vol. 3, Civil Society*, ur. Jay Winter (Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2014), 195–200.

76 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 370.

77 »Preskrba čepovanskih beguncev v Idriji,« *Naprej*, 8. 9. 1917, 3.

kmetje, h katerim jih je usmeril šebreljski župan Anton Rejec. Za begunce, ki so ostali tam, jim je do decembra 1917 uspelo zagotoviti denarno podporo in zadostno količino hrane.⁷⁸ Beguncem iz Lokovca so oblačila darovali prebivalci iz vasi v okolici Ljubljane in nekaterih drugih krajev na Kranjskem.⁷⁹ Begunski otroci so se vključili v šole skupaj z domačimi učenci, goriške šolske oblasti pa so zaradi povečanja njihovega števila na Tolminskem tja premestile pet novih učiteljev in učiteljic.⁸⁰ Otroke iz Kala in Lokovca, skupno okoli 30, je v Plužnjah pri Cerknem poučeval avški učitelj Rihard Gorjup.⁸¹ Iz časopisja in iz poročil nekaterih občin ni razvidno, da bi se lokalno prebivalstvo na prihod beguncev odzvalo izrazito negativno, kot se je to zgodilo ponekod drugod.⁸² Morda je razlog za to tičal v tem, da se jih je večina umaknila v neposredno zaledje nove fronte in je bilo tamkajšnje domače prebivalstvo dobro seznanjeno z dogajanjem in razmerami ter posledično bolj strpno do beguncev.⁸³

Poleg lokalnega prebivalstva so se na pozive k pomoči odzvale tudi deželne in državne oblasti in različne institucije. 3. septembra 1917 je občina Avče na okrajno glavarstvo v Ajdovščini poslala prošnjo za denarno podporo, obleko in obutev in jo argumentirala s hitrim umikom pred napredujočo italijansko vojsko.⁸⁴ Glavarstvo se je odzvalo že naslednji dan in obljubilo pomoč iz Logatca.⁸⁵ Podobno prošnjo so naslovili tudi na Posredovalnico za goriške begunce v Ljubljani oktobra 1917, kjer so opozorili, da jim ob približujoči se zimi ne bo uspelo priskrbeti dovolj oblačil za begunce.⁸⁶ Vseeno pa je bila zaradi slabih razmer, v katerih se je znašla država zaradi vojnih naporov, preskrba skromna in ljudje so se soočali s pomanjkanjem, predvsem v zimskih mesecih na prehodu iz leta 1917 v 1918.⁸⁷ Kljub številnim prošnjam aprovizacija ni delovala učinkovito, pošiljke s hrano pa so bile redke.⁸⁸ Slovenski prostor se je v zaključnem obdobju vojne soočal s hudim pomanjkanjem osnovnih življenjskih potrebščin. Razmere s preskrbo so se zaostriale in odrejene količine posameznih življenjskih potrebščin, ki so jih delili glede na nakaznice, so bile vse manjše.⁸⁹

Do ključnih sprememb v Posočju je prišlo konec oktobra 1917, ko so združene avstro-ogrske in nemške vojaške enote 24. oktobra 1917 izvedle napad, z njim presenatile italijansko vojsko ter uspešno prebile fronto na odseku med Bovcem in Tolminom. Do 28. oktobra 1917 so bili z umikom italijanske vojske boji na soški fronti končani. Preboj je bil velik uspeh za napadalce, ki jim je do 9. novembra 1917 uspelo pomakniti

78 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 370.

79 »Begunci iz Lokovca,« *Slovenec*, 4. 2. 1918, 4.

80 »S Tolminskega,« *Učiteljski tovariš*, 5. 10. 1917, 4.

81 Magajne, »O beguncih,« 116.

82 Marta Verginella, »Displacement and Cultural Borders in the Great War: Bitterness of the Refugee Experience in the Native Country or Abroad,« *Acta Histriae*, št. 3 (2015): 361–64.

83 Magajne, »O beguncih,« 111, 112.

84 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 330.

85 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 333.

86 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 368.

87 Magajne, »O beguncih,« 115.

88 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 506.

89 Petra Svoltjšak, »Ali je lakota ukrojila usodo Avstro-Ogrske v 1. svetovni vojni?,« v: *Lakote in pomanjkanje: slovenski primer*, ur. Mojca Šorn (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), 142, 143.

fronto za več kot 100 kilometrov na zahod ob reko Piavo.⁹⁰ Po preboju fronte so začeli številni begunci razmišljati o odhodu domov. Poleg domotožja, občutka tujosti v novem okolju so razloge za odhod krojile še slabe razmere na območju Cerknega, ki so do februarja 1918 postale nevzdržne, zaradi česar so se začela pojavljati trenja. Občina Avče je oblastem poročala: »Ljudstvo grozi županom, da smo mi krivi da ne dobimo moke ter drugih živil ...«⁹¹ Premik fronte je spremenil razmere na območju in odprl možnost vrnitve domov v po večini uničene obsoške kraje. Kljub drugačnim pozivom in omejitvam oblasti, porušenim domovom, uničenim obdelovalnim površinam in neeksplodiranemu strelivu so se zato številni begunci odpravili domov.

Vrnitev domov

Prvi begunci so se v kraje na Banjški planoti vrnili že novembra 1917, a jih je doma pričakalo razočaranje v obliki uničenih hiš, gospodarskih in cerkvenih poslopij, obdelovalnih površin ter cest.⁹² Česar ni uničilo obstreljevanje, so pobrali vojaki. Vredne predmete so vzeli s seboj, lesene dele hiš in pohištvo pa uporabili za kurjavo ter utrditev vojaških položajev. Razmere na Banjšicah je opisal kurat Josip Ušaj, ki je kraj obiskal konec novembra 1917: »Na Banjšicah je 14 ali 15 hiš še deloma ohranjenih, drugo je vse pogorelo in je razdrto. Od cerkve so le še zidovi in misijonski križ, drugo je vse uničeno popolnoma, razun obeh oltarjev.«⁹³ Podobne bivalne razmere so vladale tudi v drugih naseljih. V začetku maja 1918 so bile na primer v Avčah od 118 hiš kar 104 popolnoma porušene, 11 je bilo močno poškodovanih in le tri so imele le manjše poškodbe ali so bile nepoškodovane.⁹⁴ Težave niso predstavljali le uničeni domovi. Na nekdanjem bojišču in v jarkih so ležali še mrtvi in nepokopani vojaki, kar bi lahko sprožilo epidemije različnih bolezni. Obdelovalne površine so bile polne neeksplodiranih ubojnih sredstev, kar je onemogočalo zagon kmetijstva in predstavljalo veliko nevarnost za prebivalstvo, če bi samo poskušalo odstranjevati granate in drugo orožje.⁹⁵ Neznani dopisnik je Goriško po koncu spopadov zaradi slednjega imenoval kar »deželo granat in eksplozij.«⁹⁶ Posebej težko je bilo na območjih bojišč, ki se niso veliko spremenila, tudi po prenehanju bojev. »Saj so jarki še polni ljudi, saj divja še vojna po Kalu. Kakor je bilo tačas, ko so morali Lahi oditi, tako je še vse. V jarkih še vedno slonijo mrtvi vojaki, vse je razrušeno okoli in okoli in kamor stopiš, si

---

90 Simič, *Po sledih*, 194–228.

91 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 4, št. spisa 80.

92 Petra Svolfšak, »Obnavljanje Goriške,« v: *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik*, ur. Ines Beguš in Marko Klavora (Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016), 99. Od 107 slovenskih občin na Goriškem jih je bilo 33 v celoti uničenih, 35 huje poškodovanih, 25 pa deloma upustošenih. Prizadetih je bilo 28.000 poslopij, od katerih jih je bilo 8994 porušeni. Uničenih je bilo tri četrtnine vinogradov, četrtnina gozdov, petina travnikov in njiv ter desetina pašnikov. V lasti civilnega prebivalstva je ostala le petina živine.

93 ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej* 10/ 4, št. spisa 1387.

94 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 4, št. spisa 172.

95 Svolfšak, »Obnavljanje Goriške,« 98, 99.

96 »Dežela granat in eksplozij,« *Domovina*, 7. 6. 1918, 7.

v nevarnosti, da se razpoči pod teboj municija in te usmrti. Mrtvaški duh naokrog, to je grozno, bežimo!«⁹⁷ Številni so se morali po soočenju z razmerami v domovih vrniti nazaj v zaledje, kjer so preživljali begunstvo.⁹⁸ Država se je zavedala težav z nastanitvijo, pomanjkanjem hrane, kmetijskih surovin, orodja in z neurejenimi prometnimi povezavami, zato je beguncem, ki so vojno preživeli v taboriščih in krajih v Avstro-Ogrski, vrnitev domov dovoljevala postopoma, glede na razmere v naseljih, v največji meri zaradi poškodovanosti zgradb. Notranje ministrstvo je januarja 1918 izdalo uredbo, s katero je teritorij dežele Goriško-Gradiščanske razdelila v tri skupine: A – splošno dovoljena vrnitev, B – pogojno dovoljena vrnitev, kamor je spadala večina občin na Banjški planoti, in C – prepovedana vrnitev, kamor je sodila občina Avče.⁹⁹ Vrnitev so pogojevale razmere – primernost bivališč, strateška lega, ostanki orožja, dostop do surovin in hrane ter možnost preživetja v domačem okolju. Oblasti so organizirale več odborov, ki bi pomagali pri obnovi Goriške, a so se morali prebivalci velikokrat znajti sami.¹⁰⁰ Avčani so na primer zaprosili glavarstvo za uporabo lesenih vojaških barak, ki so ostale v kraju po preboju fronte, in obnovo cerkve, a oblasti ni uspelo potrditi prošnji in je glede cerkve občini svetovala, naj se obrne neposredno na najbližje vojaško poveljstvo.¹⁰¹ Prebivalstvo se je v večjem številu začelo vračati v začetku leta 1918. V Čepovan se je do januarja 1918 vrnilo okoli 200 prebivalcev.¹⁰² Poleg težav, ki so jih predstavljale neurejene bivalne razmere, so bili domačini soočeni s pomanjkanjem hrane, večje pomoči od oblasti ni bilo, ker je bil sistem aprovizacije pred kolapsom in ni več zmožgal zagotavljati preskrbe.¹⁰³ Pomanjkanje te je bilo poleti 1918 tako pereče, da je prihajalo do kraj pridelkov. Občina Avče je zato julija prepovedala gibanje po tujih poljih, vrtovih ali sadovnjakih. Pozvala je vse, naj ovadijo morebitne kršitelje ali tatove, ki jih je čakal sodni pregon.¹⁰⁴ Vzporedno s pomanjkanjem hrane so se razmere počasi spreminjale tudi pri obnovi naselij. Občina Avče je septembra 1918, pol leta po vrnitvi, poslala Zvezi slovenskih županstev dopis, kjer je opisala slabe bivalne razmere in opozorila nanje. »V tej občini se glede obnove še ni ničesar storilo, pod nadzorstvom občine se je popravilo le župnišče. / ... / Stanovalci bivajo v podrtinah, hlevih itd, brez vrat in oken, streha prepušča na vseh krajih ...«¹⁰⁵ Obnova je potekala počasi tudi zaradi tega, ker je primanjkovalo delovne sile, saj je bilo leta 1918 v povprečju vpoklicano kar 63 odstotkov aktivne moške delavne sile, pri kmečkem prebivalstvu pa je bil ta odstotek še višji.¹⁰⁶ Propad Avstro-Ogrske in konec vojne novembra 1918 so kraji pričakali še v veliki meri porušeni, prebivalstvo je živelo v slabih razmerah in

97 »S Kanalskega,« *Naprej*, 18. 4. 1918, 2.

98 »Čepovan,« *Slovenec*, 4. 1. 1918, 5.

99 Drago Sedmak, »Kanal in Kanalci med 1. svetovno vojno,« v: *Kanal ob Soči v dnevniku občinskega tajnika Antona Bajta*, ur. Drago Sedmak (Nova Gorica: Goriški muzej in Kanal ob Soči: Občina, 2006), 111.

100 Svolfšak, »Obnavljanje Goriške,« 98–105.

101 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 3, št. spisa 10716/1.

102 »Čepovan,« *Slovenec*, 4. 1. 1918, 5.

103 Svolfšak, »Ali je lakota,« 140–42.

104 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 4, neštevilčen dokument.

105 SI PANG 26, t. e. 1, a. e. 4, št. spisa 554.

106 Laura Lee Downs, »War Work,« v: *The Cambridge History of the First World War. Vol. 3, Civil Society*, ur. Jay Winter (Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2014), 77, 78.

pomanjkanju ter je s strahom pričakovalo zimo. Avstro-Ogrsko je zamenjala Kraljevina Italija, ki je v skladu z Londonskim memorandumom zasedla večino zahodnega slovenskega ozemlja, tudi Banjsko planoto. Po prihodu civilnega prebivalstva so se po koncu vojne postopoma vračali domov še vojaki. Obnova krajev je v številnih primerih trajala več kot desetletje.

Sklep

Zadnji večji vojaški napad in uspeh italijanske vojske na soškem bojišču sta obenem sprožila tudi zadnji večji begunski val v Posočju. Avgusta 1917 so italijanske vojaške sile v okviru enajste ofenzive usmerile svoje moči na območje Banjske planote in dosegle enega večjih ozemeljskih uspehov, a so njihove izgube presegle 100.000 vojaških žrtev. Slednje so bile visoke tudi pri obrambnih, avstro-ogrskih silah, ki so sovražniku po težkih bojih prepustile zahodni del planote. Skupaj z njimi se je z območja umaknilo tudi številčno civilno prebivalstvo, ki je na svojih domovih do tedaj že dobri dve leti živelo v nevarnih razmerah in ob pogostemu obstreljevanju z desnega brega reke Soče, kljub temu da je bila večina tamkajšnjih naselij brez naravnih ali umetnih branikov in s tem lahka tarča za sovražnikov ogenj. Njihovo vztrajanje je imelo gotovo korenine v ekonomskih in socialnih razlogih, saj si niso želeli odhoda v begunstvo in so raje izbrali porušene domove ter nevarnost kot pa neznano, velikokrat tudi tuje okolje. Sobivanje z vojaki, ki so postavili obrambne položaje po naseljih in obdelovalnih površinah, so tolerirale tudi vojaške oblasti, ki so sicer večkrat izdale ukaz o evakuaciji prebivalstva, a ga v praksi večkrat niso izvedle in civilistov niso silile k odhodu v begunstvo. Zaradi neupoštevanja navodil vojaških oblasti in vztrajanja doma za vsako ceno je prišlo ob italijanski zasedbi zahodnega dela Banjske planote do hitrega in kaotičnega umika civilnega prebivalstva, ki je potekal večinoma proti severu, na Cerkljansko, deloma pa tudi vzhodu, na Idrijsko in naprej v osrednjo in jugovzhodno Kranjsko. Neorganiziran umik več tisoč civilistov, ki so pribežali večinoma brez vsega, je v okolju, ki se je že samo borilo s pomanjkanjem hrane, sprožil vprašanje njihove oskrbe. Kljub hitrim poskusom pomoči lokalnega okolja in političnih institucij na vseh ravneh je bila pomoč pičla in večinoma ni zadoščala, da bi si begunci lahko opomogli. Begunsko izkušnjo prebivalcev Banjske planote lahko označimo za izjemno tragično. Po večmesečnem obstreljevanju je bil njihov kaotični odhod od doma travmatičen, v novem, tujem okolju pa so se soočili s pomanjkanjem osnovnih življenjskih potrebščin, kar je sprožilo njihov hitri odhod domov po preboju fronte oktobra 1917, kjer pa jih je čakalo novo razočaranje v obliki porušениh in pokradenih domov ter posestev. Okolje je potrebovalo več let, da si je opomoglo, ravno tako prebivalstvo, ki je ponekod še v sredini 20. let 20. stoletja bivalo v improviziranih barakah ali neurejenih razmerah.

Viri in literatura

Arhivski viri

- ACAG, *Archivio Arcidiocesi di Gorizia*:
  - ACAG, *Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej*.
- PANG, Pokrajinski arhiv Nova Gorica:
  - SI PANG 26, Občina Avče.

Časopisni viri

- *Domovina*, 1918.
- *Naprej*, 1917.
- *Slovenec*, 1916–1918.
- *Slovenski narod*, 1917.
- *Učiteljski tovariš*, 1917.

Literatura

- Devetak, Robert. »Avče med prvo svetovno vojno: izkušnje civilnega prebivalstva.« V: *Zahodna Banjska planota skozi čas: o geografiji in botaniki, arheologiji, stavbarstvu cerkvà, zgodovini, ljudeh in etnološki dediščini ter jeziku zahodne Banjske planote: krajevne skupnosti Kal nad Kanalom, Levpa, Avče*, ur. Danila Zuljan Kumar in Mojca Perkon Kofol, 181–211. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales ZRS, 2018.
- Devetak, Robert. »'Razkropljeni smo v širni svet, naš sled je vroča solza in bolest...' Izkušnja prve svetovne vojne civilnega prebivalstva iz sodnega okraja Kanal.« *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, št. 37/38 (2015): 323–38.
- Fortunat Černilogar, Damijana. »Materialne ostaline soške fronte na Tolminskem.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 42, št. 1 (1994): 59–63.
- Galič, Lovro in Branko Marušič. *Tolminsko mostišče I*. Tolmin: Tolminski muzej, 2005.
- Gatrell, Peter in Philippe Nivet. »Refugees and Exiles.« V: *The Cambridge History of the First World War. Vol. 3, Civil Society*, ur. Jay Winter, 186–215. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2014.
- Guštin, Damijan. »Soška fronta in njeno slovensko zaledje.« V: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*, ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst, 62–74. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Kosi, Jernej. »Evakuacija, beg in namestitve goriško-gradiškega civilnega prebivalstva v avstrijskem zaledju po odprtju Soške fronte: med brezhibno pripravljenimi načrti in njihovo kaotično izvedbo.« V: *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik*, ur. Ines Beguš in Marko Klavara, 18–29. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016.
- Lee Downs, Laura. »War Work.« V: *The Cambridge History of the First World War. Vol. 3, Civil Society*, ur. Jay Winter, 72–95. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2014.
- Magajne, Milojka. »O beguncih na Idrijskem in Cerkljanskem med prvo svetovno vojno.« V: *Na obrobju pekla: Idrijsko in Cerkljansko 1914–1919: katalog razstave*, ur. Ivana Leskovec in Miha Kosmač, 107–20. Idrija: Mestni muzej, 2018.
- Podbersič, Renato. »Begunci z vzhoda in Godoviška kronika.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 52, št. 3 (2004): 379–90.
- Prinčič, Vili. *Pregnani: prva svetovna vojna: pričevanja goriških beguncev*. Trst: Založba Devin, 1996.
- Rajšp, Vincenc, ur. *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*. Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

- Sedmak, Drago. »Kanal in Kanalci med 1. svetovno vojno.« V: *Kanal ob Soči v dnevniku občinskega tajnika Antona Bajta*, ur. Sedmak, Drago, 97–112. Nova Gorica: Goriški muzej; Kanal ob Soči: Občina, 2006.
- Simić, Marko. *Po sledih soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Svolfjšak, Petra. »Ali je lakota ukrojila usodo Avstro-Ogrske v 1. svetovni vojni?.« V: *Lakote in pomanjkanje: slovenski primer*, ur. Mojca Šorn, 133–45. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Svolfjšak, Petra. »Begunci med prvo svetovno vojno.« V: *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, ur. Marjan Drnovšek, 123–28. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001.
- Svolfjšak, Petra. »Begunstvo – nedokončana zgodba.« V: *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik*, ur. Ines Beguš in Marko Klavora, 8–17. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016.
- Svolfjšak, Petra. »Gorica, preketo in sveto mesto med dvema ognjema.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 60, št. 1 (2012): 79–94.
- Svolfjšak, Petra. »Obnavljanje Goriške.« V: *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik*, ur. Ines Beguš in Marko Klavora, 98–105. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016.
- Svolfjšak, Petra. *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1991.
- Svolfjšak, Petra: »'Smo ko brez gnezda plašne ptice' (Alojz Gradnik, Molitev beguncev): slovenski begunci v Italiji in Avstro-Ogrski.« V: *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*, ur. Vincenc Rajšp 89–104. Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.
- Svolfjšak, Petra. »Vojna–vzrok in spodbujevalka migracij: primer 1. svetovne vojne in slovenskega prostora.« V: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 226–44. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010.
- Širok, Kaja. »'Z eno nogo na poti v krtovo deželo': umik civilnega prebivalstva iz Goriške v avgustu 1916.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 54, št. 3 (2006): 421–34.
- Verginella, Marta. »Displacement and Cultural Borders in the Great War: Bitterness of the Refugee Experience in the Native Country or Abroad.« *Acta Histriae* 23, št. 3 (2015): 357–76.

Robert Devetak

THE REFUGEE EXPERIENCE OF THE POPULATION OF THE BANJŠICE PLATEAU IN 1917 AND 1918

SUMMARY

The Italian declaration of war against Austria-Hungary in May 1915 and the establishment of a new battlefield in the basin of the river Soča triggered mass evacuations of the civilian population, which had to retreat from the fighting and destruction that was swiftly changing the situation in this area. Both of the warring sides relocated the civilian population to the hinterlands, though the Austro-Hungarian Army did not carry out a total evacuation and numerous towns remained populated, in some cases even in the immediate vicinity of the battlefields. The area of the Banjšice Plateau was one such example. The local population persisted in their homes in dangerous circumstances and in the face of the frequent bombardment from the right bank of the

river Soča, even though the majority of the settlements lacked any natural or artificial defences and thus represented easy targets for the enemy fire. Their perseverance was most likely influenced by economic and social reasons, as they did not want to become refugees and preferred to stay in demolished homes and face the danger rather than an unknown, often foreign and unfriendly environment. The co-existence with the soldiers that established defensive positions around the settlements as well as in the arable areas was also tolerated by the military authorities, which issued orders regarding the evacuation of the local population several times, yet did not implement them in practice and did not force civilians to become refugees. In this region, evacuation did not take place until as late as the eleventh offensive in August 1917, when the Italian forces successfully broke through the front in the area between Tolmin and Gorizia and managed to occupy the western part of the Banjšice Plateau. The moving front triggered the last major wave of refugees in the basin of the river Soča. Together with the Austro-Hungarian soldiers, the territory was vacated by a large civilian population. However, these civilians did not observe the instructions of the military authorities and insisted on remaining in their homes until as late as the chaotic retreat mostly towards the north to the Cerklno Hills and partly also towards the east to Idria and onwards to the central and southeast Carniola. The disorganised evacuation of several thousand civilians that had retreated mostly without any possessions raised the question of their supply in the environment that had itself faced the shortage of the most basic life's necessities. Despite the swift assistance provided by the local environment as well as political institutions at all levels, the aid was meagre and mostly did not suffice for the refugees to recover. Consequently, they swiftly returned home after the front had been broken in October 1917 but faced a new disappointment in the form of demolished and pillaged homes and estates. It took several years for the local environment as well as the population, which would sometimes keep living in improvised sheds and poor conditions even as late as in the middle of the 1920s, to recover.